

УДК: 341.41

Петро Томашівський

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студент

e-mail: petro.tomashivskyi.pv.2017@lpnu.ua

Володимир Кушпін

Навчально-науковий інститут
права, психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри кримінального права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

e-mail: Volodymyr.P.Kushpit@lpnu.ua,

ORCID ID: 0000-0002-1664-6696

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

<http://doi.org/10.23939/law2021.31.279>

© *Томашівський П., Кушпін В., 2021*

Сьогодні злочинність серед неповнолітніх є дуже актуальною проблемою для багатьох країн світу та зокрема досить великою проблемою для українського суспільства на території нашої держави. Міжнародне співтовариство вкрай стурбоване цим питанням та здійснює численні заходи і затверджує нові правові акти задля вирішення проблеми. Тому Україні, як державі, яка іде шляхом інтеграції у сучасне європейське суспільство та міжнародну спільноту, є вкрай необхідним переймати досвід у більш розвинених та гуманних сусідів. Так, метою кожної цивілізованої європейської країни є створення найбільш ефективних законодавчих актів, котрі б запобігали злочинності повнолітніх та створювали нові умови для перевиховання неповнолітніх, які вже вчинили правопорушення. У цій статті проаналізовані спільні риси та особливості правового регулювання примусових заходів виховного характеру таких держав: Німеччини, Нідерландів, Швейцарії, Литви, Великобританії та інших.

Величезна кількість країн світу у положеннях свого кримінального законодавства передбачають індивідуалізацію та диференціацію кримінальної відповідальності неповнолітніх, залежно від віку, конкретної особистості правопорушника та ступеня тяжкості самого злочину, який було вчинено підлітком.

Для того щоб максимально захистити ще несформовану особистість неповнолітнього правопорушника від кримінального впливу з боку осіб, які відбувають покарання у в'язницях, до таких підлітків застосовуються альтернативні методи покарання, тобто застосовуються примусові заходи виховного характеру.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, виховні заходи, неповнолітній, покарання, зарубіжний досвід, підліток.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення серед неповнолітніх є однією з найбільших проблем для України та країн Європи. Ця проблема набула сьогодні великого значення. Тому задля виправлення цієї ситуації міжнародне товариство прийняло значну кількість важливих міжнародних актів, метою яких є мінімізація кримінальних правопорушень серед неповнолітніх. До таких актів можна віднести: Декларацію четвертого конгресу ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками (1970 р.); Міланський план дій і Керівні принципи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку і нового міжнародного економічного порядку (1985 р.); Рекомендації щодо міжнародного співробітництва в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку (1990 г.) та інші. Примусовим заходам виховного характеру у цих міжнародних документах, приділяється увага саме як заходам превентивного характеру.

Аналіз дослідження проблеми. Вивченню цього явища присвячені роботи таких вчених: Т. А. Савіна, Н. С. Юзікова, Н. О. Бібік, Й. Енгельман, Н. М. Мірошніченко та інші.

Мета статті. Провести аналіз законодавства зарубіжних країн та надати пропозиції для вітчизняних науковців та законотворців щодо вдосконалення української системи примусових заходів виховного характеру.

Виклад основного матеріалу. Загалом науковці усіх європейських країн схиляються до того, що найефективнішим та найгуманнішим законодавством щодо неповнолітніх порушників закону є законодавство Німеччини. У цій державі питання кримінальної відповідальності неповнолітніх регулює не тільки кримінальний кодекс Німеччини, а й Закон “Про правосуддя для неповнолітніх” [1].

Якщо звернути увагу на §5 абз. 1 та 2 цього Закону, то законодавець Німеччини передбачає застосування таких санкцій до неповнолітніх: виховні заходи, виправні заходи та заходи покарання для неповнолітніх.

Порівнюючи судову практику Німеччини та України, можна звернути увагу на те, що вітчизняне судочинство застосовує більше покарання, на відміну від Німеччини, яка проводить виховні заходи з неповнолітніми.

Звертаючись до Закону Німеччини “Про правосуддя для неповнолітніх” покарання і примусові заходи застосовуються лише тоді, коли виховні заходи призначити недостатньо. Основною метою призначення виховних заходів до неповнолітнього є перевиховання порушника, а не призначення йому покарання.

Можна навести приклад із судової практики Німеччини. Йдеться про 15-літнього підлітка, проти якого було порушено справу за розкрадання чужого майна. Згідно із кримінальним кодексом Німеччини (§242) за це правопорушення передбачено покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років або грошовий штраф. Проте за допомогою клопотання адвоката, відповідно до §45 Закону “Про правосуддя для неповнолітніх” замість санкцій, які були передбачені кримінальним кодексом, до суду була направлена кримінальна справа для застосування заходів виховного характеру. У цій ситуації суд провів із правопорушником виховну бесіду та зробив попередження, зауваживши, що кримінальна відповідальність зможе настати при повторному вчиненні злочинних дій [1].

Якщо ж поглянути на кримінальне законодавство України, то за такі самі дії, вчинені у нашій державі, неможливо б було звільнити неповнолітнього від кримінальної відповідальності та застосувати до нього примусові заходи виховного характеру тому, що відповідно до ч. 1 ст. 97 КК України, такий вид звільнення можливий лише за необережні нетяжкі злочини [2].

Цікавою є система заходів виховного характеру, яка застосовується до неповнолітніх, оскільки вона значно відрізняється від української. Німецьке законодавство передбачає ось такі їх види:

1. Вказівки, які адресовані правопорушнику. Згідно зі Законом “Про правосуддя для неповнолітніх” такими є: обов’язок дотримуватися вказівки про місце перебування, жити в родині чи в соціальному колективі, вступити на навчання чи на роботу, не підтримувати відносини з певними особами або не відвідувати місця для розваг тощо. Загалом цей вид встановлює обмеження для дозвілля та місця перебування.

2. Припис, який надає допомогу при вихованні неповнолітнього.

Науковець Т. Савина зазначає, що до цих вимог можна зарахувати такі заходи:

- обов’язок публічно вибачитись і помиритися з потерпілим;
- відшкодувати заподіяну шкоду;
- передача під нагляд батьків чи інших осіб задля заслуговування довіри;
- суспільно корисні роботи та інші заходи [3, с. 232].

Майже всі виховні заходи, які зазначені вище, застосовуються і у вітчизняному законодавстві.

Також до неповнолітніх правопорушників можуть застосовуватися не тільки виховні заходи, але й виправні. На думку науковців, ці заходи знаходяться між виховними заходами та покаранням. Зокрема, у науковому колі їх зазвичай називають педагогічними заходами. Через свою природу вони не є покаранням і не мають закріплених юридичних наслідків. [4, с. 51].

Відповідно до §13 абз. 2 Закону Німеччини “Про правосуддя для неповнолітніх”, перелік примусових заходів включає в себе:

- 1) попередження;
- 2) вказівки, що покладають обов’язки на злочинця;
- 3) арешт [5].

Можна зробити висновок, що законодавчі акти Німеччини створюють більше можливостей для застосування виховних заходів щодо неповнолітніх, ніж призначення правопорушникам покарання. Також досить доречною є думка ювенального судді Едвіна Пютца, який вважає що Закон “Про правосуддя для неповнолітніх” сприяє більше вихованню неповнолітніх правопорушників, ніж застосовує до них заходи покарання [5].

Поряд із системою заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх у Німеччині, є цікавим досвід Нідерландів стосовно цієї досліджуваної проблеми. Так, законодавство Нідерландів не передбачає такого поняття як примусові заходи виховного характеру та їх види. Проте кримінальний кодекс Нідерландів вказує на ст. 74, у положеннях якої закріплено, що прокурор може на стадії досудового розгляду припинити справу, за виключенням ситуації, коли термін покарання передбачає понад 6 років тюремного ув’язнення. У таких ситуаціях неповнолітньому правопорушнику можливе призначення відповідних зобов’язань: відшкодування збитків, завданих злочинними діями, залучення порушника до виконання суспільних робіт, відвідування навчальної програми на строк від 40 годин, але не більше 3-ох місяців [6, с. 243].

Варте уваги також законодавство Швейцарії. Так, кримінальний кодекс цієї держави поділяє неповнолітніх правопорушників на дві групи: діти з 7 до 15 років (4 розділ 1 глава) та з 15 до 18 (4 розділ 2 глава). Згідно з положеннями цього кодексу, діти віком до 7 років не підпадають під його дію. Такі кримінальні заходи можуть застосовуватися вже з 7 років.

У КК Швейцарії вказується, що до неповнолітніх осіб віком від 7 до 15 років не може бути застосоване кримінальне покарання та відповідальність, але їм можуть призначити виховні заходи.

Можна провести аналогію із вітчизняним законодавством, а саме із ч. 2 ст. 97 КК України, яка передбачає можливість застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, але вчинили суспільно небезпечне діяння. Проте в українському законодавстві, на відміну від швейцарського, мінімальні межі застосування цього положення можливі з 11 років [2].

Повертаючись до законодавства Швейцарії, то їхній кримінальний кодекс передбачає застосування таких виховних заходів до правопорушників, які досягли семирічного віку, а саме: направлення у підходящу сім'ю або виховний заклад. Особи або вихователі, на яких покладатиметься цей обов'язок, мають відповідально та ретельно піклуватися і доглядати за дітьми. Цікавою особливістю такого заходу є те, що він не має конкретних часових меж. Застосування таких заходів припиняється тоді коли відпадає необхідність в них або особа досягає 22-річного віку (ст. 86 КК).

Також до порушника можуть застосовуватися дисциплінарні покарання у тому випадку, якщо не буде необхідності залучення виховних заходів. До цих покарань входять: оголошення догани, зобов'язання виконати певну роботу, шкільний арешт від 1 до 6 неповних робочих днів (ст. 87).

Щодо другої групи (осіб від 15 до 18 років), до них застосовуються також відповідні виховні заходи. Особливим видом заходу, який може застосовуватися тільки до цієї групи порушників, окрім вже зазначених заходів, є направлення підлітка до виховного будинку (ст. 91). Також від правопорушника можуть вимагати покращення рівня його знань у закладі освіти, де він навчається та відшкодування майнової шкоди [6, с. 255].

Досить ефективним є досвід Литви. У кримінальному кодексі цієї країни, а саме у главі 11 передбачається можливість застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх у випадку вчинення кримінального проступку або звільнення від кримінальної відповідальності, проте кодекс не вказує на підстави, за яких правопорушник звільняється від відповідальності та покарання. Також законодавство Литви враховує такий аспект як, соціальна зрілість. У випадках коли вона не відповідає віку особи суд може застосувати виховні заходи до порушника, якому вже виповнилося 18 років, але ще не має 21, враховуючи загалом усі обставини справи та характер вчиненого кримінального правопорушення [7].

Так ст. 82 КК Литви передбачає цілу низку виховних заходів: попередження; відшкодування або загладження заподіяної майнової шкоди; безоплатні роботи виховного характеру; передача під нагляд і опіку батьків або інших фізичних та юридичних осіб, на яких покладено обов'язок піклування над дітьми; обмеження поведінки; відправлення в спеціальний виховний заклад. Детальніше зупинимося на цих заходах [7].

Попередження, відповідно до законодавства Литви, полягає у роз'ясненні особі юридичних наслідків, які можуть трапитися при вчиненні злочину повторно.

Відшкодування або загладження заподіяної майнової шкоди можливе лише тоді, коли порушник має свій особистий дохід або власною працею може відшкодувати завдані збитки.

Необхідною умовою застосування такого заходу як передача під нагляд і опіку батьків або інших фізичних чи юридичних осіб є згода самого порушника на цей захід, та важливою має бути добровільна згода осіб, котрим передають такого підлітка. Цей вид виховних заходів може призначатися на строк від 6 місяців до 3 років.

При обмеженні поведінки, суд може накласти на особу не тільки заборону на здійснення певних дій, але й примусити додержуватися та виконувати цілий перелік наступних обов'язків: вчитися, продовжувати навчання або працевлаштуватися; пройти весь курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії або інших залежностей; здобути певні знання або вивчити заборони (безпечного руху, правила школяра та інші) або суд може неповнолітньому встановити певні заборони (наприклад, заборона грати в азартні ігри, заборона змінювати місце проживання без дозволу інстанцій, що здійснюють контроль над виконанням цієї міри).

Також можливе направлення підлітка в спеціальний виховний заклад. Особливістю цього заходу є те, що суд на власний розсуд визначає конкретний термін перебування у такому закладі, враховуючи, які виховні заходи вже застосовувалися попередньо до правопорушника та ретельно аналізує саму особу, якій буде призначений цей захід. Таке направлення у виховний заклад можливе лише за умови, що неповнолітньому ще не виповнилося вісімнадцяти років, та призначається на строк від 6 місяців до 3 років [7].

Окрім країн романо-германської правової сім'ї також треба звернути увагу на держави англосаксонської правової системи а саме: США, Велика Британія, Канада та деякі країни Європи й Південної Америки (Чилі, Естонія, Португалія, Румунія, Туреччина). Вищезазначені держави звільняють неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання у випадку, якщо правопорушник через певні психологічні вади або хвороби не зміг усвідомлювати власних дій та суспільну небезпеку скоєного злочину. У таких ситуаціях законодавство цих держав передбачає застосування заходів виховного характеру [8, с. 18].

У нормативно-правових актах Великої Британії встановлено, що замість призначення покарання до підлітка можуть застосовувати такий вид виховного заходу як наказ про нагляд. Суть цього наказу полягає у тому, що правопорушник зобов'язується підкорюватися вказівкам наглядача, а саме: жити у певному місці протягом визначеного строку, займатися певною діяльністю тощо. Окрім цього підлітку, за яким призначено наглядача, необхідно дотримуватися чіткого розпорядку та перебувати вдома у визначений судом час.

Цікавим є виховний захід, який застосовується до неповнолітніх, котрим вже виповнилося 16 років, він полягає у виконанні правопорушником безоплатних суспільних робіт. Застосування цього заходу здійснюється у тих випадках, коли особі мало призначитися тюремне ув'язнення. Суд встановлює терміни виконання цих робіт, але в межах від 40 до 120 годин. Особливістю такого заходу є те, що неповнолітній з власної волі має погодитися на виконання цих робіт.

Висновки. Отже, провівши аналіз зарубіжного досвіду держав про звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, можна зробити висновок про те, що у більшості європейських країн та держав англосаксонської правової сім'ї покарання застосовується вкрай рідко, тільки у тих випадках коли призначення виховних заходів є неможливим. На нашу думку, Україні варто перейняти досвід зарубіжних країн та інтегрувати у вітчизняне законодавство ті підстави, метою яких є виховання неповнолітнього правопорушника, а не його покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Энгельманн Й. Уголовная ответственность несовершеннолетних в Германии. URL: <http://www.advokatengelman.de/index.php?do=cat&category=juegend-strafrecht>.
2. Кримінальний кодекс України. (2001, 05 квітня). № 2341-III. Відомості Верховної Ради. № 25–26.
3. Савина Т. А. (2013). Сравнительная характеристика принудительных мер воспитательного воздействия по уголовному закону России и Германии; Вектор науки Тольяттинского государственного университета. № 1. С. 231–235.
4. Бирик Н. О. (2009). Введение в ювенальное уголовное право Германии: учебное пособие. Омск: Омский государственный университет им. Ф. М. Достоевского. С. 83.
5. Пютц Э. (2012). Краткое введение в практику немецкого уголовного права по делам несовершеннолетних и применения ареста в земле Северный Рейн-Вестфалия; Психология и право. № 4. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2012/n4/56615.shtml>.
6. Мирошниченко Н. (2016). Деякі пропозиції вдосконалення законодавства щодо заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: моногр. ; ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв: Іліон. С. 768.
7. Мірошниченко Н. М. (2015). Виховні заходи, що застосовуються до неповнолітніх за кримінальні правопорушення: зарубіжний досвід. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vchfo_2015_3_16.pdf.
8. Юзікова Н. С. (2017). Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні : автореф. дис.... д-ра юрид. наук : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. С. 38.

REFERENCES

1. Engelmann Y. *Ugolovnaya otvetstvennost nesovershennoletnih v Germanii*. URL: <http://www.advokatengelman.de/index.php?do=cat&category=juegend-strafrecht>.

2. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2001 April 05). № 2341-III*. Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 25–26.
3. Savina T. A. (2013). *Sravnitel'naya harakteristika prinuditel'nykh mer vospitatel'nogo vozdeystviya po ugovnomu zakonu Rossii i Germanii* ; Vektor nauki Tolyattinskogo gosudarstvennogo universiteta. № 1. P. 231–235.
4. Bibik N. O. (2009). *Vvedenie v yuvenalnoe ugovnoe pravo Germanii: uchebnoe posobie*. Omsk: Omskiy gosudarstvennyy universitet im. F. M. Dostoevskogo. P. 83.
5. Pyutts E. (2012). *Kratkoe vvedenie v praktiku nemetskogo ugovnogo prava po delam nesovershennoletnih i primeneniya aresta v zemle Severnyiy Reyn Vestfaliya* ; Psihologiya i pravo. № 4. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2012/n4/56615.shtml>.
6. Myroshnychenko N. (2016). *Deiaki propozyzii vdoskonalennia zakonodavstva shchodo zakhodiv kryminalno-pravovoho vplyvu na nepovnolitnikh. Pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualni hrani* : monohrafiia red. : O. V. Kozachenko, Ye. L. Streltsov. Mykolaiv: Ilion. P. 768.
7. Myroshnychenko N. M. (2015). *Vykhovni zakhody, shcho zastosovuiutsia do nepovnolitnikh za kryminalni pravoporushennia: zarubizhnyi dosvid*. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vchfo_2015_3_16.pdf.
8. Iuzikova N. S. (2017). *Zlochynnist nepovnolitnikh: zakonmirnosti rozvytku, teoriia ta praktyka zapobihannia i protydii yui v Ukraini* : avtoref. dys.... d-ra yuryd. nauk : MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. P. 38.

Дата надходження: 15.06.2021 р.

Petro Tomashivskyi

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
student

Volodymyr Kushpit

Educational and Scientific Institute of
law, psychology and innovative education,
Associate Professor of Criminal Law and Procedure,
Candidate of Law, Associate Professor

FOREIGN EXPERIENCE IN RELEASING MINORS FROM CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT WITH THE USE OF COERCIVE MEASURES OF AN EDUCATIONAL NATURE

Nowadays, juvenile delinquency is a very pressing issue for many countries around the world and particularly, a rather big problem for Ukrainian society on the territory of our state. The international community is extremely concerned about this issue and takes numerous measures and approves new legal acts to solve this problem. Therefore, Ukraine as a state that is on the path of integration into modern European society and the international community, it is essential to learn from more developed and humane neighbors. The goal of every civilized European country is to create the most effective legislation, which would prevent juvenile delinquency and create new conditions for re-education of minors, who have already committed offenses. Common features and peculiarities of legal regulation and implementation of educational activities of the following countries: Germany, Holland, Switzerland, Lithuania, UK and others, were analysed in this article.

A huge number of countries in the provisions of their criminal law provide for the individualization and differentiation of criminal liability of minors, depending on the age, specific personality of the offender and the severity of the crime committed by the adolescent.

In order to maximally protect the still unformed personality of a juvenile offender from criminal influence by persons serving sentences in prisons, alternative methods of punishment are applied to such adolescents, namely, coercive measures of an educational nature are applied.

Key words: release from criminal liability, educational activities, juvenile, punishment, foreign experience, adolescent.